

Л.В. Солощук,
кандидат філологічних наук, докторант
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

ПРИНЦИП ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначено поняття дискурсивної особистості та її комунікативного оточення, які проаналізовано з урахуванням впливу невербальної складової комунікації. Розглянуто принцип ідентифікаційної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації, досліджено умови та комунікативні наслідки ідентифікаційного співіснування вербальних та невербальних комунікативних компонентів в англomовному діалогічному дискурсі.

У сучасній комунікативній лінгвістиці набуває актуальності виявлення принципів взаємодії різних комунікативних кодів у межах єдиного комунікативного простору. Особливо важливим стає з'ясування характеру комбінаторики вербальних та невербальних компонентів [1: 7] завдяки наявності у невербальних знаків здатності до утворення комунікативно значущих повідомлень, які корелюють з вербальними знаками. Дослідження механізмів взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації дає змогу проникнути у глибинні закони комунікативних процесів і застосовувати їх для здійснення ефективного впливу на комунікативних партнерів.

У другій половині ХХ століття академічна наука, яка займається вивченням мови, усвідомила, що мова, яку вона вивчає, є значною мірою науковою абстракцією, що не має прямого відношення до реальних процесів комунікації [2: 9], тобто мовці, безпосередні творці, носії та користувачі мови, були вилучені з мовної науково-дослідницької парадигми. Наслідками такого підходу стають численні парадокси мовленнєвого спілкування, коли людина відчуває нездатність до ефективного мовленнєвого спілкування з іншими членами мовного колективу. Інформація, яка передається комунікантами у ході спілкування, підлягає кодуванню, переробці та розшифруванню. При цьому значна частина інформації, що передається, не стверджується, а імплікується. Це й створює підґрунтя для непорозуміння і, як наслідок, для комунікативних невдач. Для здійснення ефективно комунікативної взаємодії комуніканти намагаються виробити спільний смисл значень, що передаються та сприймаються. Для цього потрібна ефективна система кодування та декодування інформації. Дж. Лайонз підкреслює, що речення природних мов – це не просто послідовності або ланцюжки слів. На вербальний компонент будь-якого усного висловлювання (ланцюжка слів, з котрих він складається) завжди і обов'язково накладається невербальний компонент. Ці невербальні ознаки висловлювання є важливими для визначення його значення настільки, наскільки важливі значення слів, що в нього входять, та граматичні значення, які кодуються у вербальному компоненті [3: 51]. Зміщення акцентів від вивчення мови як наукової абстракції до вивчення мови як основного інструменту людського спілкування привело до необхідності досліджень корелятивних відношень мовної та інших семіотичних систем, до використання яких удаються мовці у ході комунікативної життєдіяльності, адже реалізація мовцем своїх комунікативних потреб є "розгортанням складної сукупності семіотичних засобів, серед яких вербальне є лише верхівкою айсберга і повинно бути доповнено аналізом інших паравербальних форм спілкування, що використовуються" [1: 21].

Введення мовної особистості у центр комунікативних досліджень було прогресивним кроком на шляху досліджень мовленнєвої діяльності людини. Наукове сьогодення вимагає від дослідників аналізувати не тільки вербальні маніфестації особистості. О.А. Нечипорович, наприклад, прагне описати не мовну/мовленнєву особистість, а особистість семіотичну, що, на думку Ю.А. Сорокіна, є більш виправданим та ефективним, бо передбачає аналіз не тільки властивостей мовної особистості як певної окремоті, а як аналіз модусів її вербального та невербального існування [1: 8].

Таким чином, залучення невербальних складових до кола лінгво-комунікативних досліджень вимагає розширення поняття мовної особистості. Функціональним для дослідження комунікативних механізмів вважаємо введення поняття дискурсивної особистості, беручи до уваги трактування дискурсу, яке було закладено у концепції теорії дискурсу Е. Бенвеніста і знаходить продовження в тому чи іншому виді у сучасних розробників теорії дискурсу. Під дискурсом Е. Бенвеніст розуміє "мовленнєве утворення, висловлення, в якому послідовно виділяються сам акт здійснення мовлення, ситуації, в яких він реалізується, засоби його здійснення, а індивідуальний акт мовлення перш за все вводить мовця як параметр серед умов, необхідних для висловлення. Мовленнєве повідомлення, яке виходить від мовця у вигляді звукової форми, досягає слухача та викликає у відповідь наступне висловлення. Це свідчить про те, що коли мовець вдається до використання мови, він відразу протиставляє собі іншу особу, яким би не був ступінь присутності цієї особи. Будь-який акт висловлення є, експліцитно або імпліцитно, зверненням до кого-небудь, він постулює наявність співрозмовника. До того ж, в акті висловлення мова використовується для співвідношення з дійсністю. Тобто мовець устанавлює за допомогою висловлення якість співвідношення, референцію з реальним світом, а у партнера створюється можливість встановити тотожну референцію – в тій прагматичній злагоженості, яка робить із кожного мовця співрозмовника" [4: 312-314]. Дискурсивна особистість складається з особистості мовної, яка, поряд з мовним кодом, здатна до використання та трактування інших семіотичних кодів залежно від типу дискурсивних відношень, у які вона є втягнутою у певні моменти спілкування. Невербальний код є провідним серед інших семіотичних кодів, який за комунікативним потенціалом може дорівнювати коду

вербальному. Поняття дискурсивної особистості відбиває індивідуальну здатність мовної особистості гнучко реагувати на комунікативне оточення, враховувати всі компоненти не тільки мовного, але й немовного характеру, з яких складається комунікативний процес та які впливають на його течію, тобто дискурсивна особистість здатна до переходу від одного типу дискурсивних відношень до іншого.

Комунікативне оточення – це комунікативні партнери дискурсивної особистості, з якими вона вступає у комунікативні відношення протягом свого життя. Кількість їх необмежена і залежить від соціальної та комунікативної активності особистості. Комунікативне оточення не є однорідним з огляду на стосунки, що пов'язують дискурсивну особистість з комунікативними партнерами. Комунікативне оточення, центром якого є дискурсивна особистість, можна уявити у вигляді сфери, яка складається з трьох зон: ядерної, маргінальної та периферійної. До ядерної зони входять постійні комунікативні партнери дискурсивної особистості. Це члени родини, близькі друзі та колеги, з якими дискурсивна особистість підтримує постійний соціальний і, як наслідок, комунікативний зв'язок, таким чином набуваючи дискурсивного досвіду у ставленні до них. До маргінальної зони входять відносно постійні комунікативні партнери. Це далекі родичі, знайомі, колеги, контакти з якими є менш частотними та регулярними. До периферійної зони входять ті партнери, з якими відбуваються випадкові комунікативні контакти через різноманітності суспільно-соціального життя індивіда (перехожий, що запитує вас про час або дорогу до лікарні, консультант у магазині, касир у громадському транспорті та ін.). Межі між цими зонами є прозорими, і можливий перехід комунікативного партнера з однієї зони до іншої. Якщо з представниками периферійної зони контакт може бути одноразовим, то при дослідженні спілкування з представниками ядерної зони на перший план характеризує комунікативного процесу висувається його континуальність, його відносно незамкнений характер. Тобто в цьому разі дискурсивна особистість не починає кожний раз комунікацію з "чистого листа", кожний наступний комунікативний контакт з представником цієї зони є новою ланкою у комунікативному ланцюжку. Він вибудовується з урахуванням попереднього комунікативного досвіду спілкування з певним партнером. Цей факт набуває особливої значущості при дослідженні ролі невербальних компонентів в організації комунікативного процесу, бо однією з провідних властивостей невербальних компонентів комунікації є двоїстість їхньої природи. З одного боку, вони здаються простими у виконанні, виразними, здатними до прискореної передачі інформації, зрозумілими, а з іншого – їх інтерпретація залежить від дискурсивного досвіду адресата, який з природних причин або навмисно може їх не зрозуміти або не помітити. Недарма тісний контакт між партнерами та взаєморозуміння описується як "вони розуміють одне одного без слів або з півслова." Цілісність комунікації, таким чином, забезпечується сукупністю умов, що визначають формування того чи іншого вербального і/або невербального витвору адресантом та їх відповідне сприйняття адресатом.

Об'єктом нашого дослідження є аналіз невербальних компонентів комунікації, до яких ми відносимо набір компонентів немовного характеру, що створюються в результаті фізичної (а саме – моторно-вокалічної) діяльності мовця під час комунікації та використовуються ним поряд з вербальними засобами у силу набуття комунікативно значущого характеру у процесі спілкування і мають функціонально-динамічний характер. Вони є репрезентованими при відображенні діалогічного мовлення у художньому творі за допомогою вже існуючих або спеціально створених номінацій, які дають можливість дослідити комунікативно-функціональну природу НВК та принципи їх взаємодії з вербальними репліками комунікантів. Предметом дослідження в нашій статті є висвітлення особливостей функціонування одного з таких принципів, а саме ідентифікаційного, на базі розробленого автором підходу до визначення та класифікації НВК [5].

Аналіз взаємодії невербальних та вербальних компонентів комунікації у структурі діалогічного дискурсу показує, що вона відбувається на двох рівнях: на макрорівні та на мікрорівні, які виділяються залежно від ступеня автономності функціонування невербальних комунікативних компонентів [5]. Мікровзаємодія вербальних та невербальних компонентів комунікації відбувається у межах однієї репліки, структура якої в такому разі складається з вербальних та невербальних компонентів, які зчіплюються одне з одним за певними принципами залежно від особливостей організації інформативного поля висловлювання, а саме за: 1) принципом координації, коли і вербальна, і невербальна складові містять ідентичну базову інформацію, яка комунікативно є спрямованою в одному руслі, тобто зміст репліки і на вербальному, і на невербальному рівні гіпотетично є мінімально достатнім для збереження дискурсивної цілісності діалогу; 2) принципом субординації, коли інформація в репліці розподіляється між вербальним та невербальним каналами, опущення однієї із складових веде до порушення комунікативної цілісності репліки внаслідок створеної інформативної лакуни у рамках діалогічного дискурсу; 3) принципом контрадикції, коли інформація, яка передається по вербальному та невербальному каналах, є протилежно спрямованою за комунікативним змістом, при цьому невербальна інформація є більш достовірною, ніж інформація, що передається вербально. Зазвичай такі випадки мають місце, коли за певних умов експліцитна передача істинних комунікативних намірів тільки через вербальний код неможлива або небажана (вимоги етикету, присутність осіб, для яких ця інформація не призначається, бажання приховати свої істинні наміри тощо); 4) принципом ідентифікації, коли структурно-семантична організація висловлення не є інформативно достатньою для вираження комунікативної спрямованості висловлення, тобто суть цього принципу полягає у визначенні інтенціональної спрямованості синтаксично та семантично ідентичних висловлювань за рахунок відповідного невербального оформлення висловлення. Теорія мовленнєвих актів наголошує на тому, що одному й тому ж за структурою та семантикою висловленню мовець може надати у процесі мовлення різної іллокутивної сили залежно від своїх комунікативних цілей, таким чином створюючи різні мовленнєві акти, які призначені для ідентифікації партнером у комунікації.

Як відзначав М.М. Бахтін [6: 246], будь-яке розуміння живого мовлення, живого висловлення має активний відповідний характер, тобто у процесі спілкування передбачається активна комунікативна діяльність не тільки адресанта, але й адресата. При цьому комбінаторика вербальних та невербальних компонентів комунікації саме за ідентифікаційним принципом вимагає від адресата додаткових зусиль та досвіду при декодуванні супроводжуваних вербальне висловлення кінесичних, проксемічних або просодичних компонентів. На відміну від принципів координації та субординації, коли вербальна та невербальні складові доповнюють одна одну, пояснюють та посилюють одне й те ж значення, при поєднанні вербальної та невербальної складових за ідентифікаційним принципом надання певної інтенціональної спрямованості пропозиції, надання іллокутивної сили висловленню в процесі комунікації відбувається за рахунок невербального чинника, саме він надає пропозиції те єдине значення, яке є бажаним для сприйняття адресатом для подальшого успішного розгортання комунікативного процесу.

На вибір того чи іншого принципу комбінаторики вербальних та невербальних складових впливає тип дискурсивних відношень, що складаються у дискурсивної особистості з її комунікативним оточенням, та загальний комунікативний досвід спілкування дискурсивної особистості з представниками тієї чи іншої зони комунікативного оточення. Принцип ідентифікації є найбільш ефективним при спілкуванні з комунікативними партнерами, що належать до ядерної зони комунікативного оточення. Результатом їх тісних стосунків є обізнаність про особливості невербальних реакцій настільки добре, що можливе порозуміння між комунікативними партнерами навіть без застосування вербального коду. Тобто існує можливість переходу взаємодії вербальних та невербальних компонентів з мікрорівня (за принципом ідентифікації) на макрорівень, коли невербального коду вистачає для реалізації потреб спілкування: *"Well, I'm back," Ann said. "Got a minute?" Claudette smiled, "Ann, am I glad to see your pretty face. ... How you feeling? You sure you should be back here already? Did the doctors give you clearance to return to work?"*

Ann lowered herself into the chair; she didn't lean back, for her shoulder was still too painful. "I'm weak ... still sore, you know?" The two women knew each other well enough that Ann didn't have to explain. Yes, she was still in pain, her eyes said. Yes, she was scared. Yes, she had no choice but to return to work. (Rosenberg)

При вербалізації невербальних складових такого порядку в тексті автори використовують метафоричні дієслова *to say, to read, to write*: *"But I must tell you!" Scarlett, he said heavily, "I don't want to hear – anything." "But you don't know what I'm going to say!" "My pet, it's written plainly on your face..." ... Of course, he had always read her easily." (Mitchell.)* Чоловіку Скарлетт, Петту Батлеру, не потрібні пояснення дружини. Відповіді на свої питання він читає на обличчі Скарлетт.

Така обізнаність комунікативного партнера не завжди є прийнятною для адресанта. Потрібно врахувати той факт, що в комунікативні наміри адресанта може входити не тільки передача інформації, але і її приховування або подача у вигідному для себе світлі. Саме завдяки невербальному чиннику інколи передається більше інформації, ніж планувалося. Якщо адресат належить до маргінальної або периферійної зони комунікативного оточення дискурсивної особистості, швидкоплинний жест, вираз обличчя, тон голосу можуть пройти повз нього непоміченими через його незначний досвід інтерпретування невербальної поведінки адресанта. Спілкування з представником ядерної зони комунікативного оточення вимагає від адресата в такому разі жорсткого контролювання своєї невербальної поведінки для запобігання ідентифікації своїх істинних інтенцій. У наступному прикладі адресанту не вдається ввести в оману свого співрозмовника, його "видає" помітне для адресата просодичне оформлення репліки, яке відрізняється від нормативного для адресанта використання просодичного оформлення інтенції впевненості: *As a skilled negotiator, Herney was trained to listen, to hear what was being said between the lines. Something in the administrator's voice sounded off somehow. "You sure everything okay up there?" "Absolutely. All systems go." The administrator seemed eager to change the subject. (Brown).* Саме тон голосу адміністратора дає Герні підстави сумніватися в тому, що все йде гаразд у їхній спільній справі, незважаючи на вербальне підтвердження начебто абсолютної впевненості у злагодженості дії всіх систем. Ідентифікована по невербальному каналу інформація надає Герні змогу адекватно контролювати подальшу ситуацію. Успіх комунікації залежить від уміння вибрати адекватні форми її реалізації, в тому числі й невербальні. Тактиці приховування своїх істинних намірів, яку задає адресант, його комунікативний партнер може протиставити свою тактику виявлення істинних намірів, викликану завдяки вмінню ідентифікувати невербально закодовану інформацію. Рівень уміння та досвіду кодувати та декодувати невербальну інформацію є одним з провідних чинників, що впливають на результат інтеракції, а саме на те, для кого вона є успішною: для ініціатора комунікації або для його партнера.

Для запобігання можливості зриву здійснення впливу на комунікативного партнера адресант удається до демонстративно виразного представлення відповідного невербального компоненту у складі свого висловлення. Це відбувається у тих випадках, коли структурно-семантична організація висловлення дозволяє множинне його трактування. Щоб надати пропозиції того єдиного значення, яке адресант хоче передати, він свідомо застосовує невербальні компоненти або навіть комплекс невербальних компонентів з метою демонстрації тієї іллокутивної сили висловлення, яку він хоче йому надати і, таким чином, примусити свого комунікативного партнера ідентифікувати саме ту інтенцію, яка є бажаною для адресанта в цілях подальшого успішного розгортання комунікативного процесу. Тобто адресант займає активну комунікативну позицію. У таких випадках невербальна складова використовується головним чином для передачі вторинних прагматичних значень, які суміщаються з основними прагматичними значеннями, адже основні прагматичні значення досить легко виводяться з вербальної складової висловлення:

1) *"Mr. Archer, Mr. Archer." It was Pokorny... Archer recognized the warning wail of complaint in Pokorny's voice and sighed as he turned to face him... Pokorny came very close to Archer and grabbed his arm. "Mr. Archer, in the most respectful terms, it is necessary to talk about the insolence of the conductor... Of course, it is probably not in my place to say," Pokorny gripped Archer's sleeve more tightly. "But I feel it is my duty to tell you that every value was one hundred percent wrong." Archer smiled. Gently he withdrew his sleeve. "I know, Manfred. You're right. I'll do something about it for next week. Depend upon me." Pokorny bowed. "I'm in your debt", he said formally.* (Shaw) Просодичний чинник the warning wail of complaint in Pokorny's voice є індикатором прагматичного значення скарження у звертанні м-ра Покорного до м-ра Арчера. 2) *"Tell me where you faxed the data before it's too late," Pickering said, fixing Rachel with a menacing glare. "So you can kill someone else?" Rachel said. "You make me sick." "I will only say this one more time," Pickering said, "This situation is too complex for you to fully understand. You've made an enormous mistake by sending the data off this ship" (Brown). Мовленнєвий акт квеситиву у вустах Пікеринга набуває значення погрози за рахунок погрозливого погляду, з яким він продукує своє висловлення. Відповідна реакція Рейчел свідчить про те, що вона ідентифікувала погрозу Пікеринга.*

Виходячи з постулату про те, що одною з необхідних умов успішної комунікації є дотримання принципів ввічливості [7] і, як результат, ведення інтеракції у неконфліктному напрямі, комуніканти віддають перевагу вираженню негативних для партнера смислів не за допомогою експліцитного семантичного наповнення висловлення, а за допомогою відповідної невербальної складової, залишаючи вербальну частину нейтральною: *Alice asked nervously, "What did you do?" "Nothing," he said. "Will you make him go?" "Yes." "Does he know?" Cyrus stared bleakly out the door into the darkness. "Yes, he knows." "He won't like it. It's not right for him." "It does not matter," Cyrus said, and repeated loudly, "It does not matter," and his tone said, "Shut your mouth. This is not your affair." They were silent a moment, and then he said almost in a tone of apology, "It isn't as though he were your child." Alice didn't reply (Steinbeck). Використання невербального тону дає можливість запобігти розгортанню конфліктної ситуації, мінімізувати нанесення погрози як "особі" комунікативного партнера, так і власне собі, приносячи вибачення за рахунок просодичного чинника, як у наведеному прикладі, а не вибачаючись експліцитно.*

Недостатня невербальна актуалізація певної інтенції веде до того, що ідентифікується значення, протилежне до того, яке бажав надати йому комуніканти, і він сам це розуміє: *"Dorothy tells me you're going to have a baby," he said. She felt herself colour, but she allowed no gesture to escape her. "I'm." "Am I by any chance the father?" "No, no. It's Walter's child." She spoke with an emphasis which she couldn't prevent, but even as she spoke she knew what it was not the tone to carry the conviction" (Maugham).*

Таким чином, дія ідентифікаційного принципу взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації забезпечує дві протилежно-спрямовані тенденції у комунікативній діяльності дискурсивної особистості: тенденцію до передачі певної інформації та тенденцію до її приховування. Однією з необхідних складових успішної комунікативної діяльності дискурсивної особистості постає її вміння гнучко користуватися як вербальним, так і невербальним кодом в умовах зміни комунікативного оточення. Дослідження принципів взаємодії вербального та невербального комунікативних кодів залежно від комунікативного оточення видається перспективним напрямом розвитку комунікативної лінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сорокин Ю.А. Человек говорящий в его модусах и отношениях // Массовая культура на рубеже XX – XXI веков: Человек и его дискурс: Сб. науч. тр. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 7 – 23.
2. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
3. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Пер. с англ. В.В. Морозова и И.Б. Шатуновского / Под общ. ред. И.Б. Шатуновского. М.– Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с франц. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.
5. Солощук Л.В. Принцип координативної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації // Мовні та концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2005. – 7 с. (у друці).
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Наука, 1979. – 423 с.
7. Leech G. Principles of Pragmatics. – London, N.Y.: Longman, 1983. – 250
8. Rosenberg N.T. First Offence. – London: Orion Books Ltd., 1995. – 372 p.
9. Mitchell M. Gone with the Wind. – NY: Warner Books, 1993. – 1024 p.
10. Brown D. Deception Point. – London: Corgi Books, 2004. – 586 p.
11. Shaw I. The Troubled Air. – N. Y.: Dell Publishing Co., 1987. – 510 p.
12. Steinbeck J. East of Eden. – London: Penguin Books, 1982. – 386 p.
13. Maugham W.S. The Painted Veil. – М.: Manager, 2002. – 270 p.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2005 р.

Солощук Л.В. Принцип идентификационного взаимодействия вербальных и невербальных компонентов коммуникации в англоязычном диалогическом дискурсе.

В статье определяются понятия дискурсивной личности и ее коммуникативного окружения, которые анализируются с учетом влияния невербальной составной коммуникации. Рассматривается принцип идентификационного взаимодействия вербальных и невербальных компонентов коммуникации, исследуются

условия и коммуникативные последствия идентификационного сосуществования вербальных и невербальных коммуникативных компонентов в англоязычном диалогическом дискурсе.

Soloshchuk L.V. The principle of identification interaction between verbal and non-verbal components of communication in the English dialogic discourse.

The paper determines the notions of the discursive personality and its communicative environment which are analyzed with respect to the effects of the non-verbal component of communication. It also considers the principle of identification interaction between verbal and non-verbal components of communication. The conditions and communicative consequences of identification coexistence of verbal and non-verbal communicative components in the English dialogic discourse are investigated as well.